

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА РЕЧЕНЬ ІЗ ТРИВАЛЕНТНИМИ ДИСТРИБУТИВНИМИ ПРЕДИКАТАМИ

Людмила ІВАНОВА (Кіровоград)

У статті розглянуто типологію семантично елементарних речень із тривалентними дистрибутивними предикатами, проаналізовано семантичне наповнення названих предикатів.

The typology of semantically elementary sentences with trivalent distributional predicates is examined, the semantic filling of such predicates is analyzed in the article.

В українському мовознавстві вивченню категорії валентності та пов'язаної з нею семантико-синтаксичної структури речення присвячено праці Й. Андерша, І. Вихованця, А. Загнітка, Н. Іваницької, М. Плющ, К. Городенської, О. Леути, Т. Масицької, О. Галаган, О. Куц та ін. У наукових дослідженнях із синтаксису утвердилася думка про те, що семантико-елементарне речення української мови включає до свого складу одно- – шестивалентні предикати (І. Вихованець, А. Загнітко, М. Плющ, К. Городенська, Н. Іваницька та ін.). Щоправда, І. Вихованець стверджує, що предикати руху й переміщення можуть бути семивалентними [4, 51]. Керування трьома синтаксемами вважають середньою сполучувальною спроможністю предикатного знака, що є досить поширеним у системі української мови. Однак слід зазначити, що в сучасному українознавстві нам відоме лише одне дисертаційне дослідження О. Галаган, у якому описано семантико-синтаксичну структуру речень із тривалентними предикатами [6].

Метою нашої статті є дослідження семантико-синтаксичної структури речень із тривалентними дистрибутивними предикатами. Дистрибутивні предикати в українській мові не виділяються в окремий семантичний клас, хоча посідають значне місце з-поміж усього арсеналу предикатів за здатністю набувати семантики розподільної повторюваності. Тому завданнями публікації є: 1) з'ясувати семантичну наповненість тривалентних дистрибутивних дієслів; 2) визначити основні типи речень із тривалентними дистрибутивними предикатами.

Як зазначають дослідники, вершиною семантико-синтаксичної структури речень із тривалентними дистрибутивними предикатами є предикатна синтаксема, типовими виразниками якої є дієслова, що керують трьома залежними іменниками. Вони становлять семантично неоднорідну групу [6, 9]. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що чільне місце з-поміж тривалентних дистрибутивних предикатів посідають дієслова зі значенням конкретної фізичної дії, дієслова із семантикою «давання», «вимірювання», «повідомлення», «побажання», акціонально-локативні та процесуальні дистрибутивні предикати. Крім суб'єктної, названі предикати вимагають таких правобічних субстанційних компонентів, як об'єктна, адресатна або інструментальна синтаксеми.

Залежно від специфіки субстанційних синтаксем тривалентні дистрибутивні предикати формують шість основних типів семантико-синтаксичної структури елементарних речень. Семантико-синтаксичну структуру речень першого типу утворюють предикатні одиниці, що вимагають участі в лівобічній позиції суб'єктного компонента у функції фізичної, розумової та мовленнєвої діяльності, а в правобічній – двох об'єктних синтаксем, одна з яких виступає власне-об'єктом, а інша має семантику уточнення або обмеження. Морфологічними виразниками предиката, що формує семантико-синтаксичну структуру речень цього типу, є дієслова із значенням: 1) «переконання» (*переконувати, запевняти, завіряти, упевняти* і т. ін.); 2) «частування» (*частувати, пригощати, поштовувати, гостити, вітати, шанувати* тощо); 3) «обдарування» (*обдаровувати, наділяти, обділяти* і под.), напр.: *Дівчина переконала їх у справедливості своїх слів* (А. Іщук); *Вона пригощала Оксану всім, чим була багата* (С. Чорнобривець); *Дворових теж задобрив* [Гамзенко]: *наділив їх даремно огородами, аби проживали два роки у його, аби доглядали худоби* (Панас Мирний).

Другий тип семантико-синтаксичної структури речень з тривалентними предикатами дії сформований предикатними одиницями, що визначають лівобічною валентністю суб'єктну синтаксему у функції діяча, а правобічною – об'єктну та адресатну синтаксеми. Організаційним центром таких речень виступають дієслова із семантикою «повідомлення» (*повідомити, виголошувати, викладати, переказати, оповідати, пояснити, розповідати, розказати* тощо), «давання» (*давати, здавати, вручати, віддавати* та ін.) та «побажання» (*бажати, зичити, хотіти, жадати* і под.), напр.: *Колеги презентували мені цей годинник* (О. Круковець); *Прадід Данило розповідав рибалкам різну бувальщину* (Ю. Яновський); *І господи! Чого тільки він [дід] не бажав панам, як тільки не кляв їх!* (М. Коцюбинський). У таких конструкціях об'єктна синтаксема є облігаторним компонентом семантико-синтаксичної структури таких речень, оскільки названа предикатом дія характеризується конкретним спрямуванням. Адресатна синтаксема може мати як облігаторний, так і факультативний вияв, тому що наявність чи відсутність її у реченнях такого зразка спричинюється особливостями відбиття в реченні позамовної дійсності в її різноманітних проявах та специфікою комунікації. Названа синтаксема здебільшого функціонує у формі давального відмінка іменника.

Семантико-синтаксична структура речень третього типу представлена предикатом дії як конститутивним елементом синтаксичної конструкції, лівобічною суб'єктною синтаксемою, що вказує на особу діяча, та двома правобічними субстанційними синтаксемами: об'єктною зі значенням предмета, на який спрямовується дія, та інструментальною синтаксемою у функції знаряддя або засобу дії. Роль предиката у семантико-синтаксичній

структурі такого типу виконують дієслова, які утворюють такі семантичні групи: 1) «покриття одного об'єкта іншим» (*покрити, накрити, закрити, обгорнути, примазати* та ін.); 2) «нанесення удару» (*бити, хлистати, колотити, лупити, ударити* і под.); 3) «зміна або перетворення об'єкта» (*покопати, покосити, зім'яти, повантажити, обробити, зруйнувати, пошкодити, зламати* і т. ін.); 4) «знищення об'єкта» (*знищити, розбити, убити, зрубати, роздушити* тощо); 5) «вимірювання» (*міряти, виміряти, заміряти, обміряти* і под.), напр.: *Усі ями в земляній долівці позасипувано, а потім сторож **попримазував** їх глиною* (Б. Грінченко); *У голові шуміло, кістки нили, наче все тіло хтось поклав на ковадло і добре **помолотив** кийками* (М. Чабанівський); *На чужих городах цілий день **полола** [Мар'яна], бур'яном колючим руки поколола* (Леся Українка); – *Шульц просив передати, що Дідушок.. і самі двері хоче **обкувати** залізом* (В. Гжицький); *Металеві інструменти розтоплювали цехові на вогні, гнули, **розчавлювали** (чим?) й нищили* (З. Тулуб); *Дід Йосип давав лад, вказував жінкам, які балки витягати із згарища, **вимірював** метром довжину* (Д. Бедзик) тощо.

У семантико-синтаксичній структурі речень зазначеного типу об'єктна синтаксема є облігаторною, оскільки вона позначає предмет, який є метою діяльності, названої предикатом дії. Інструментальна синтаксема, що вказує на різні інструменти, знаряддя чи засоби, необхідні для досягнення бажаного результату дії, досить часто має факультативний характер функціонування. Окрім того, у значенні деяких предикатів уже закладена назва інструмента, з допомогою якого відбувається дія (*покопати, посвердлити, перемолоти, покосити, переклеїти, пофарбувати* і под.). Лексичне вираження субстанційного компонента у функції інструменталія залежить від комунікативних настанов, унаслідок яких ця синтаксема здатна набувати й облігаторності у структурі речення.

Семантико-синтаксична структура речень четвертого типу утворена тривалентними предикатами стану, що вимагають участі лівобічної суб'єктної синтаксеми стану та двох правобічних об'єктних компонентів, один з яких позначає об'єкт спрямування стану, а інший має семантику уточнення. Морфологічними виразниками тривалентного дистрибутивного предиката, що зумовлює семантико-синтаксичну структуру цього типу, виступають дієслова *кохати, любити, ненавидіти, тішити, поважати, боготворити, зневажати* і под., напр.: *За що вони **ненавидять** мене?; Найбільше ж за розум вони **поважають** старого, за вдачу його та ще, звісно, за сина* (О. Гончар).

У такій семантико-синтаксичній структурі речень об'єктна синтаксема має облігаторний характер функціонування, оскільки зазначені предикати передбачають реальне втілення стану в певному об'єкті. Об'єктному компонентові з семантикою уточнення властива як облігаторність, так і факультативність, тому що хоча дієслово своєю валентністю й породжує

наявність такої синтаксеми, але її реалізація не є обов'язковою і залежить від мети спілкування.

П'ятий тип семантико-синтаксичної структури речень формують предикати процесу. Організаційний центр названих конструкцій становлять дієслова на зразок *сердитися, гнівитися, злитися, ображатися, подобатися, вважати, визнавати, приймати* та ін. У структурі речення тривалентні дистрибутивні предикати стану поєднуються з лівобічним суб'єктом та двома правобічними об'єктами компонентами, один з яких позначає об'єкт процесу, а інший – має уточнювальну семантику, напр.: *Дівчина говорила сердито, стримано. Вона і злилась на цих несподіваних гостей (за що?), і жаліла їх (Я. Качура); Мати сердилась на дітей за пустоці.*

Семантико-синтаксична структура речень шостого типу представлена акціонально-локативним предикатом, лівобічною субстанційною синтаксемою у функції суб'єкта дії-локативності, правобічними об'єктною та локативною синтаксемами. Морфологічними виразниками тривалентного дистрибутивного предиката, що зумовлює семантико-синтаксичну структуру цього типу, виступають дієслова із семантикою «руху та переміщення у просторі» (*переходити, перелітати, переплавати, попереходити, порозганяти, повходити, повлазити, понаходити, понаїжджати, понавозити, поприходити, позабігати, повбігати, повідходити, повідлітати, повідступати* і под.), напр.: *У нас такий козушок є, що всі в ньому **переходили** до школи (С. Васильченко); **Попоблукав** Мамай і по околицях – за дівчатами міської сторожі (О. Ільченко).*

У таких конструкціях об'єктний компонент є облігаторним, тому що вказує на предмет чи істоту, на яку спрямована локативна дія. Для локативної синтаксеми характерна факультативність, оскільки її вживання залежить від комунікативних настанов.

Отже, тривалентні дієслівні предикати у сучасній українській мові формують шість основних типів семантико-синтаксичної структури елементарних речень: 1) синтаксема у функції суб'єкта дії + предикат дії + об'єктна синтаксема, що вказує на предмет дії + об'єктна синтаксема із семантикою обмеження або уточнення; 2) синтаксема, що вказує на суб'єкт дії + предикат дії + об'єктна синтаксема + адресатна синтаксема; 3) синтаксема із функцією суб'єкта дії + предикат дії + об'єктна синтаксема + інструментальна синтаксема на позначення знаряддя дії; 4) синтаксема у функції суб'єкта стану + предикат стану + об'єкт, на який спрямовано стан + об'єкт уточнення; 5) синтаксема на позначення суб'єкта процесу + предикат процесу + об'єкт процесу + об'єктна синтаксема із семантикою уточнення; 6) синтаксема у функції суб'єкта дії-локативності + акціонально-локативний предикат + об'єктна синтаксема + локативна синтаксема.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андерш Й.Ф. До питання про семантичну структуру речення (на матеріалі чеської та української мов) // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 38-42.
2. Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні, 1983. – 219 с.
6. Галаган О.М. Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Кіровоград. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – К., 2004. – 20 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Іванова – старший інспектор ЦГЗ та МЗ Кіровоградського юридичного інституту Харківського національного університету внутрішніх справ.

Наукові інтереси: проблеми функціонального синтаксису української мови.

**ЕЛЕМЕНТАРНІ ПАРАДИГМАТИЧНІ КЛАСИ ІМЕННИКІВ
ПЕРШОЇ ВІДМІНИ М'ЯКОЇ ГРУПИ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Світлана КОВТЮХ (Кіровоград)

У статті досліджено елементарні парадигматичні класи іменників м'якої групи першої відміни в сучасній українській літературній мові з урахуванням низки актуальних чинників: лексико-семантичних, морфологічних, акцентуаційних, синтагматичних тощо.

The author considers elementary paradigmatic classes of the soft group nouns of the first declension in contemporary Ukrainian literary language taking into account a number of actual factors: lexical, semantic, morphological, accentual, syntagmatic etc.

Різні проблеми системи словозміни іменників, зокрема I відміни м'якої групи, досліджували С. Бевзенко, О. Боллох, Л. Булаховський, І. Вихованець, А. Загнітко, Ю. Карпенко, І. Матвіяс, М. Плющ, С. Самійленко, Є. Тимченко, Ю. Шевельов та інші. Але й донині залишається до кінця не з'ясованим питання про парадигматичні зразки відмінювання зазначених вище іменників.

Мета публікації – виокремити елементарні парадигматичні класи субстантивів I відміни м'якої групи в сучасній українській літературній мові. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) прослідкувати історію становлення м'якої групи іменників I відміни; 2) визначити критерії віднесення іменників м'якої групи до різних відмінкових парадигм; 3) детально проаналізувати лексико-семантичні, морфологічні, акцентуаційні, синтагматичні чинники; 4) встановити кількість елементарних парадигматичних класів указаних субстантивів.